

RAZUMIJEVANJE SEDAM MUTEWATIR KIRAETA U TERMINOLOŠKOM, METODOLOŠKOM I STRUKTURALNOM SISTEMU ŠATIBIJE

Alija RAHMAN
Džamija Kralj Fahd Sarajevo
alijarahman81@gmail.com

SAŽETAK: Krunsko djelo velikog kiraetskog učenjaka imama Eš-Šatibija je *Hirz el-emani we wedžh et-tehani*, poznatije kao *Šatibija*. Ovo djelo je pojednostavilo obimnu građu iz oblasti sedam kiraeta, te je time postalo primarna literatura kod proučavanja istih. Karakterizuje ga specifičan metodološki i terminološki koncept, ali i jezički i strukturalni stil. Razumijevanje različitih čitanja kroz *Šatibiju* upravo zavisi od razumijevanja njezinih primarnih postavki. Autor u ovom radu, oslanjajući se na meritorne izvore, analizira složeni sistem šifri *Šatibije*.

Ključne riječi: *kiraeti Kur'ana, Šatibija, terminološko-metodološki koncept, jezičko-stilski koncept, strukturalni koncept*

Uvod

El-kira'at es-seba'h el-mutewatir ili sedam mutewatir kiraeta, na znanstvenom nivou najuspješnije je razrađeno i njihovo učenje i poznavanje olakšano u čuvenoj *Šatibiji*, djelu velikog islamskog učenjaka i klasika imama Eš-Šatibija. O kakvom se djelu radi najbolje će nam posvjedočiti govor Ibn Halduna koji, između ostalog, veli: "...tako nastaje jedno od najimpozantnijih djela muslimanske intelektualne zaostavštine općenito, a kiraetske posebno – *Hirz el-emani we wedžh et-tehani* ili *Šatibija*. U njoj je Eš-Šatibi kiraetske imame i njihove rarije označio svojevrsnim šiframa

ili harfovima, čime će ukazati na kiraetska razilaženja. Šatibijevski stilski i terminološko-metodološki koncept će ubrzo postati općeprihvaćena metoda izučavanja kiraeta u zemljama Magriba i Andaluzije." (Ibn Haldun, *Mukaddima*: 438)

Ibn Haldun, dakle, pojavu imama Eš-Šatibija i njegove *Šatibije* smatra povijesnim trenutkom u kiraetskoj nauci. *Šatibija* je stekla neslućenu popularnost u najširim krugovima autoriteta kiraetske nauke ali i lingvisti i znalaca drugih islamskih znanosti koji su identičan koncept nastojali primijeniti u vlastitim znanstvenim opservacijama. Ipak, njome

su se najviše bavili istraživači kiraeta Kur'ana. Dr. Hamitu A'bdulhadi (2005: 93-94) tvrdi da pojedini autori navode kako je napisano pedeset ili više komentara *Šatibije*, što govori u prilog činjenici koliko je ona plijenila pažnju kiraetskih istraživača. Ako se osvrnemo samo na neke od njih, poput komentara imama Es-Sehawija ili Ebu Šameh el-Makdisija, vidjet ćemo da je pristup *Šatibiji* raznovrstan u svojoj analitičkoj naravi. Razlog toga je izvanredna šatibijevska razrada kiraetske tematike preko vrhunskog jezičkog, stilskog, metodološkog i terminološkog koncepta.

1. Terminološki koncept *Šatibije*

Terminološki koncept *Šatibije* je raskošan i višeslojan. Kako je kazano, jedna od njegovih znakovitosti i originalnosti jeste da je to prvijenac u kiraetskoj nauci, gdje su imami i rawije identificirani i označeni sistemom šifri / slogova ili pak zasebnih harfova. Koncept šifriranja je zasnovan na označavanju imama i rawija skupinama od po tri harfa. Prvi harf označava imama, drugi označava prvog najpoznatijeg rawiju, a treći harf označava drugog najpoznatijeg rawiju. Ovaj sistem šifriranja Eš-Šatibi je nazvao *ebdžed* (ابجد), inače zasnovan na slovima alfabetskog sistema. Eš-Šatibi o tom naumu kaže:

جعلت ابا جاد علي كل قارئ

دليلا علي المنظوم اول اول

“Svakome kariji dodijelio sam ebdžed, oznaku redoslijeda, prvi iza prvog.”

(Eš-Šatibi, 2007:8)

Navedeni stih znači da su sve karije dobile svoj simbol iz spomenutog alfabetskog – *ebdžed* sistema. Ova jedinstvena metodologija je bez sumnje omogućavala lakše pamćenje i identificiranje razlika u kiraetima. (Hamitu, 2005: 85-86)

Tri su terminološka naziva za simbole u *Šatibiji*:

- Rumuz el-harfijjeh* (رموز الحرفية) simboli, tj. jedan harf koji označava jednog imama ili rawiju.
- Rumuz el-harfijjeh* (رموز الحرفية) simboli, tj. jedan harf koji označava skupinu imama.
- Rumuz el-kelimijjeh* (رموز الكلمية) simboli, tj. slogovi koji označavaju skupinu imama i rawija. (Hamis, 1996: 31-35)

1.1. Rumuz el-harfijjeh (رموز الحرفية) simboli – jedan harf koji označava jednog imama ili rawiju

EBEDŽ (ابج) – Imam Nafi'; prvi harf ELIF označava imama Nafi'a, harf BA prvog rawiju Kaluna, harf DŽIM drugog rawiju Werša. DEHEZ (دهز) – Imam Ibn Kesir; prvi harf DAL označava imama

Ibn Kesira, harf HE prvog rawiju Bezzija, harf ZAJ drugog rawiju Kunbula.

HUTAJ (حطي) – Imam Ebu 'Amr; prvi harf HA označava imama Ebu 'Amra, harf TA prvog rawiju Durija, harf JA drugog rawiju Susija.

KELIM (كلم) – Imam Ibn 'Amir; prvi harf KEF označava imama Ibn 'Amira, harf LAM prvog rawiju Hišama, harf MIM drugog rawiju Ibn Zekwana.

NESA' (نصع) – Imam 'Asim; prvi harf NUN označava imama 'Asima, harf SAD prvog rawiju Š'ubu, harf 'AJN drugog rawiju Hafsa.

FEDAQ (فضق) – Imam Hamza; prvi harf FA označava imama Hamzu, harf DAD prvog rawiju Halefa, harf KAF drugog rawiju Hallada.

RESET (رست) – Imam Kisa'i; prvi harf RA označava imama Kisa'ija, harf SIN prvog rawiju Ebu el-Harisa, harf TA drugog rawiju Durija. (Hamitu A'bdulhadi, 2005:85)

Kao primjer upotrebe jednog od navedenih simbola u *Šatibiji* uzmi-mo sljedeći stih:

واخفاؤه فصل اياه وعائنا

وكم من في كالمهدوي فيه اعمل

(Eš-Šatibi, 2007: 8)

U ovom stihu imam Hamza je označen harfom ف na početku riječi فصل, dok je imam Nafi' označen ء na početku riječi اياه, čime se želi kazati da su dvojica označenih imama čitali *istia'zu* (الاستعاذة) nečujno. Harfom و na početku riječi وعائنا daje se uputa da je predočena kiraetska verzija ograničena na prethodno označene imame. (Šošić, 2009:17)

1.2. Rumuz el-kelimijjeh (رموز الكلمية) simboli – slogovi koji označavaju skupinu imama i rawija

Sljedećim stihovima Eš-Šatibi upotpunjuje koncept šifriranja. Svaki od sedam stihova koji slijede sadrži *rumuz el-harfijjeh* (رموز الحرفية) i *rumuz el-kelimijjeh* (رموز الكلمية) simbole koji označavaju skupine imama i rawija zajedno ili pak skupine imama bez rawija. Imam Eš-Šatibi kaže:

ومنهن للكوفي ثاء مثلث

وستتهم بالخاء ليس باغفلا

عنيت الاولي اثبتهم بعد نافع

وكوف وشام داهم ليس مغفلا

وكوف مع المكي بالطاء معجما

وكوف وبصر غينهم ليس مهملا

وذو النقط شين للكسائي وحمزة

وقل فيهما مع شعبة صحبة تلا

صحاب هما مع حفصهم عم نافع

وشام سما في نافع وفتي العلاء

ومك وحق فيه وابن العلاء قل

وقل فيهما واليحصي نفر حلا

وحرمني المكي فيه و نافع

وحسن عن الكوفي و نافعهم علا

(Eš-Šatibi, 2007:86)

Prema tome:

SUHBEH (صحبه) – Hamza, Kisa'i i Š'ubah.

SIHAB (صحاب) – Hamza, Kisa'i i Hafsa.

'AMME (عم) – Nafi' i Ibn 'Amir.

SEMA (سما) – Nafi', Ibn Kasir i Ebu 'Amr.

HAKK (حق) – Ibn Kasir i Ebu 'Amr.

NEFER (نفر) – Ibn Kasir, Ebu 'Amr i Ibn 'Amir.

HIRMIJJ (حرمي) – Nafi' i Ibn Kasir.

HISNUN (حصن) – Nafi', Hamza, Kisa'i i 'Asim.

Kao primjer upotrebe je stih: (Eš-Šatibi, 2007:15):

و حققها في فصلت صحبة ءاعجمي

والاولي اسقطن لتسهلا

“Simbol صحبة u stihu znači da su Hamza, El-Kisa'i i Šu'ba drugo *hemze* u riječi ءاعجمي u 44. ajetu sure Fussilet potpuno izgovarali *tabkik* (التحقيق).” (Šošić, 2009:18)

1.3. Rumuz el-harfijjeh (رموز الحرفية) simboli – jedan harf koji označava skupinu imama

TA (ث) – El-Kufijjun ('Asim, Hamza i Kisa'i).

HA (خ) – svi osim Nafi'a.

ZAL (ذ) – El-Kufijjun i Ibn 'Amir.

ZA (ظ) – El-Kufijjun i Ibn Kesir.

GAJN (غ) – El-Kufijjun i Ebu 'Amr.

ŠIN (ش) – Hamza i Kisa'i.

Kao primjer upotrebe je stih:

وقل حسنا شكرا وحسنا بضمه
واسكنه الباقون واحسن مقولا
(Eš-Šatibi, 2007:38)

Stihom se kazuje da su Hamza i El-Kisa'i, označeni slovom ش u riječi شكرا, čitali dio 83. ajeta sure El-Bekare na sljedeći način: - وقولوا للناس حسنا - s *fethom* na ح i na س, za razliku od drugih imama koji su čitali s *dammom* na ح i *sukunom* na س. (Šošić, 2009:17)

2. Metodološki koncept upotrebe šifri / simbola u Šatibiji

Dr. Dževad Šošić kaže: "Eš-Šatibi je svoju kasidu uredio i sistematizirao prema funkcionalnom metodološkom konceptu; karakterizira ga preciznost i temeljito uređen sadržaj. Ponekad taj sadržaj može djelovati komplicirano, pogotovo za one koji nisu upoznati s njezinim slovnim simbolima i principima njihove upotrebe." (Dževad Šošić, 2009:15)

Dakle, jedna od specifičnosti *Šatibije* je metodologija upotrebe navedenih simbola, ali i položaj istih u stihu. Metodološki koncept je razrađen sljedećim stihovima kroz nekoliko načela.

Prvo načelo:

ورب مكان كره الحرف قبلها
لما عارض والامر ليس مهولا
(Eš-Šatibi, 2007:4)

Izraz *el-harf* (الحرف) označava simbol / šifru koja detektira kariju. Riječ *'arid* (عارض) aludira na stanje ili situaciju koja nešto iziskuje. *Muhewila* (مهولا) znači zastrašivanje. Izraz *kerre-re* (كرر) je u značenju ponavljanja a u funkciji *mebni li el-m'alum* (للمعلوم مبني) i odnosi se na imama Eš-Šatibija, jer izraz sadrži i *fa'il damir* (ضمير فاعل) odnosno skrivenu ličnu zamjenicu. Spojena lična zamjenica *ha* (ها) u riječi قبلها odnosi se na *warw fasileh* (فاصلة واو). Riječ *lima* (لما) je dodatak uz riječ *'arid* (عارض), kao da je napisano *li'arid* (لعارض). Stih znači da Eš-Šatibi u pojedinim situacijama pribjegava završavanju stiha tako što ponavlja isti simbol dva puta, jedan

iza drugog. Primjer nalazimo u dijelu stihova حلا حلا ili na drugačiji način, ali s istom namjerom kao u primjeru سما العلا. Cilj ovog metoda je stilsko ukrašavanje i postizanje izražajnije jezičke ekspresije. (El-Kadi, 2006: 21)

Spomenuto ponavljanje istih simbola jednog za drugim događa se isključivo na kraju jednog stiha. Komentatori ističu da postoje dvije vrste pristupa, i to:

- 1) ponavljanje jednog simbola koji označava jednog imama ili jednog rawiju, što nalazimo u primjerima حلا حلا, čime simbol ح označava imama Ebu 'Amra, ili علا علا, čime simbol ع označava rawiju Hafsa;
- 2) ponavljanje simbola koji označava skupinu imama i rawija, a potom ponavljanje zasebnog simbola jednog od tih imama ili rawija koji se nalaze u grupi označenoj prethodnim simbolom. Primjer nalazimo u završnom dijelu stiha سما العلا, gdje simbol العلا označava Nafi'a, Ibn Kesira i Ebu 'Amra, dok ponovljeni simbol s kraja stiha العلا ponovo označava imama Ebu 'Amra. (El-Kadi, 2006: 21)

Cilj ovakvog pristupa je postizanje prefinjenog poetskog izričaja koji se osim u teoriji jezika i poezije jasno naslućuje i prilikom samog slušanja i izgovora.

Drugo načelo:

ومهما اتت من قبل او بعد كلمة
فكن عند شرطي واقض بالواو فيسلا
(Eš-Šatibi, 2007:5)

Stih znači da Eš-Šatibi nekada tzv. *rumuz el-kelimijeh* (رموز الكلمية) simbole, kao što je, npr., *صحبة*, upotrebljava samostalno, a nekada zajedno s tzv. *rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) simbolom, kao što je, npr., *ث*. Također, kada autor simbole jedne i druge vrste navodi zajedno, on naglašava da nema limitirajućeg kriterija koji od simbola ima prednost da bude prvi spomenut.

Nekada je to simbol iz prve *rumuz el-kelimijeh* (رموز الكلمية) grupe,

npr., *وصحبة كهف*, a nekada simbol iz druge *rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) grupe, npr., *نعم عم*. Nadalje, mogućnost je i da simbol iz jedne grupe bude spomenut između dva simbola druge grupe, npr., *رضي يبشركم سما نعم*.

Zbog svega navedenog, Eš-Šatibi nam na početku citiranog stiha apostrofira fundament za ispravno razumijevanje značenja stiha, a to je slijeđenje osnovnih metodoloških postavki prema kojima svaki simbol nužno ukazuje na nekog kariju i na određeni propis u čitanju. Dakle, spominjanje simbola ne može biti bezrazložno. Zajedničko ili odvojeno spominjanje, u ovom slučaju, ne utječe na značenja niti mijenja bilo šta od temeljnih postavki *Šatibije*. (Hamis, 1996:36-37) Stoga imam Eš-Šatibi na kraju stiha kaže: - فكن عند شرطي - "Pridržavaj se mojih osnovnih načela, tj., prati simbole i obrati pažnju koga označavaju."

Završni dio stiha *واقض بالواو فيصلا* znači instrukciju da se prati *warw fasileh* (واو فاصلة), koji će otkriti kada jedna misao završava, a kada slijedi nova. (Hamis, 1996:37) O specifikumu upotrebe tzv. *warw fasileh* (واو فاصلة) detaljnije ćemo govoriti u zaglavlju o šatibijevskom strukturalnom konceptu, jer upravo je *warw fasileh* (واو فاصلة) determinanta o početku i završetku cjelina.

Treće načelo:

وقبل وبعد الحرف اتي بكل ما
رمزت به في الجمع اذ ليس مشکلا
(Eš-Šatibi, 2007:6)

Izraz *el-harf* (الحرف) u ovom stihu označava kur'ansku riječ koja biva tretirana, dok izraz *el-džem' / الجمع* označava neki od *rumuz el-kelimijeh* (الكلمية رموز) simbola.

Stih donosi novi standard u razumijevanju *Šatibije* a znači da, kada je u pitanju upotreba simbola iz tzv. *rumuz el-kelimijeh* (رموز الكلمية) grupe, u tom slučaju Eš-Šatibi ne insistira na njihovom spominjanju prije ili poslije kur'anske riječi, za razliku od *rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) simbola, gdje prednost daje isključivo spominjanju kur'anske riječi. U prvom slučaju

nekada to čini na jedan, a nekada na drugi način. Primjer nalazimo u dijelovima stihova: *من يرتدد عم*, gdje je kur'anska konstrukcija *من يرتدد* došla ispred simbola *عم*, ili u primjeru *بحسبهم* *وحقا بضم الباء فلا*, gdje je kur'anska konstrukcija *فلا بحسبهم* došla poslije simbola *حقا*. (El-Kadi, 2006:25)

Međutim, karije se ne označavaju samo simbolima, već ponekad i vlastitim imenima ili drugim odrednicama. Ti modaliteti su standardizirani u smislu načina, mjesta i razloga zbog kojih to Eš-Šatibi čini. O tome kaže:

Četvrto načelo:

و سوف اسي حيث يسمح نظمه
به موضعا جيدا معما و محولا

(Eš-Šatibi, 2007:6)

Izraz *džiden* (جيدا) znači vrata, *mu'emmen we muhwela* (معما و محولا) u značenju je ukaza na plemenite daidže i amidže. Naime, Arapi su jednog dječaka i plemenitost njegovog roda prepoznavali po tome da su ga njegove amidže i daidže oko vrata ukrašavale raznim ukrasima. Stihom imam Eš-Šatibi aludira na to da je i on ukrasio i nanizao svoju kasidu *Šatibiju*. U značenju stiha je upravo sadržan odgovor na pitanje, da li se u sistemu šifriranja dešava da se karija označi vlastitim imenom ili na neki drugi način, a uz to da ga se označi i simbolom? Stih potvrđuje takvu mogućnost ali samo u situaciji kada to jezičke, stilske, metodološke i konceptualne postavke dozvoljavaju. (Hamis, 1996:44-45) U kontekstu kazanog, imenovanje karije podrazumijeva:

- 1) navođenje vlastitog imena ili simbola po kojem je poznat;
- 2) navođenje imena ili nadimka po kojem je poznat;
- 3) navođenje rodne i teritorijalne oznake po kojoj je poznat;
- 4) da ga se označi spojenom ličnom zamjenicom.

Slučaj kada se imenuje imenom, a u isto se vrijeme uz njega spomene i simbol koji ga označava nalazimo u primjeru – *لحمزة فضم*, gdje je upotrijebljeno ime, a odmah poslije simbol *ف*.

Imenovanje nadimkom nalazimo u primjeru – *وقطبه ابو ا عمر*, gdje je riječ *قطبه* upotrijebljena kao nadimak, a potom je upotrijebljeno i samo ime imama Ebu 'Amra.

Imenovanje na osnovu rodne ili teritorijalne pripadnosti po kojoj je karija poznat nalazimo u primjeru *وكوفيهم*, gdje je riječ *كوفيهم* biva simbol kao teritorijalna odrednica za imame iz Kufe: 'Asim, Hamza i Kisai'.

Imenovanje ili označavanje spojenom ličnom zamjenicom nalazimo u primjeru *وبصروهم ادري*, gdje spojena lična zamjenica *هم* biva kao oznaka za imame ili rawije na koje se želi ukazati, a to su u ovom primjeru imami ili rawije Basre.

Na pitanje da li je moguće da se u jednom stihu najkonkretnije tretira propis (حكم) učenja kur'anske riječi ili sintagme kod jednog karije a uz to da spomene i njegovo ime i simbol ili druge odrednice po kojima je poznat, nalazimo da to nije princip imama Eš-Šatibija. Takvo što je moguće samo u dva odvojena stiha koji dolaze jedan poslije drugog, kada prvi stih završava oznakom jednog karije, a drugi stih otpočinje oznakom istog. Primjer nalazimo u stihu: *يلهت له دار جهلا وقالون ذو خلف*, gdje harf *ج* na kraju prvog stiha označava rawiju Qaluna, a i drugi stih započinje spominjanjem imena istog rawije. (Hamis, 1996:44-45)

Komentatori cjelokupnu metodologiju upotrebe simbola sublimiraju kroz sljedeće:

2.1. Redosljed kur'anske riječi i simbola u stihu

1. *Rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) su simboli koji jednim harfom označavaju jednog imama ili rawiju i oni, u pravilu, bivaju spomenuti poslije kur'anske riječi koju stih tretira. Primjer nalazimo u stihu *ومالك يوم الدين راويه ناصر*.
2. *Rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) mogu biti i simboli koji jednim harfom označavaju skupinu imama i oni, također, u pravilu bivaju spomenuti poslije kur'anske riječi. Primjer ovoga nalazimo u stihu

و في عاقدت قصر ثوي ili u primjeru stiha *واكسر شمردلا*.
3. *Rumuz el-kelimijeh* (رموز الكلمية) su simboli u vidu sloga koji označavaju skupinu imama i rawija, a u stihu mogu biti upotrijebljeni ispred ili poslije kur'anske riječi. (Hamis, 1996:44-45)

2.2. Redosljed različitih simbola u stihu

- 1) Kada Eš-Šatibi u jednom stihu navodi neki od *rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) simbola iz prve spomenute skupine spojeno s nekim od *rumuz el-kalimijeh* (رموز الكلمية) simbola, on se ne ograničava koji od ove dvije vrste simbola dolaze prije ili poslije. Primjer nalazimo u dijelu stiha *وحق نصير كسرواومسومين* gdje je simbol iz *rumuz el-kalimijeh* (رموز الكلمية) grupe spomenut ispred ili, pak, u primjeru *وعالم خفض الرفع عن نفر*, gdje je spomenut poslije *rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) simbola.
- 2) Kada navodi neki od *rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) simbola iz gore spomenute druge skupine spojeno s nekim od *rumuz el-kelimijeh* (رموز الكلمية) simbola, također je moguće da simbol iz obje skupine dođe ispred ili poslije onog drugog. Primjer nalazimo u dijelu stiha *ومنزلها التخفيف حق شفاء* gdje je *rumuz el-kelimijeh* (رموز الكلمية) simbol spomenut ispred, ili u primjeru *و ضم كفا حصن يضلوا يضل عن* gdje je spomenut poslije *rumuz al-harfī* (رموز الحرفية) simbola. (Hamis, 1996: 36)

2.3. Simboli kao sastavni dio poetskog izražaja

Eš-Šatibi nikada ne navodi samostalno tzv. *rumuz el-harfijeh* (رموز الحرفية) simbole. Oni bivaju u sastavu jedne riječi koja u isto vrijeme ima i poetsko značenje. Primjer nalazimo u stihu: *راويه ناصر وملك يوم الدين*, gdje harfovi *ن* i *ر* služe kao simboli

imāma Kisai'ja i rawije 'Asima. Značenje bi bilo: *A pobjedonosni ga je od njega prenio*. Opravdanim se čini pitanje zašto se u navedenim i sličnim situacijama ne imenuje imam ili rawija umjesto korištenja jednog harfa kao simbola? Komentatori *Šatibijje* navode da upravo u ovom načinu izražavanja nailazimo na izvanrednu jezičku senzibilnost i dosjetljivost, jer je cilj autora bio da kasidu istovremeno učini zagonetnom, jednostavnom i izražajno stiliziranom kako to niko prije nije učinio. Navedeni primjer pokazuje da je uspio u jednoj riječi iskazati lijepu poetičku poruku, a da ta riječ sadrži i simbol koji označava imāma ili rawiju. (Hamis, 1996: 36)

2.4. Metodologija upotrebe hemzeta (ء) i elifa (ا) kao simbola

Česta dilema kod istraživača *Šatibijje* jeste da li u sistemu šifriranja imama Nafi'a označava harf *elif*(ا) ili, pak, harf *hemze* (ء), s obzirom na to da je *elif*(ا) i nosilac *hemzeta* (ء). U odgovoru nailazimo na tvrdnju da je moguće i jedno i drugo, zavisno od stanja u kojem se *elif*(ا) ili *hemze* (ء) nalazi. Harf *elif* (ا) ga simbolizira u pisanju *kitabeten* (كتابة) i to u situaciji kad je riječ o *hemzeh el-wasl* (همزة الوصل), što u primjeni nalazimo u stihu له الرحب dok ga harf *hemze* (ء) simbolizira u izgovoru *lafzen* (لفظ), i to u situaciji kad se govori o *hemzeh kat'i* (همزة قطع), što u primjeni nalazimo u stihu ورا برق افنح أمنا. (Hamis, 1996: 36)

2.5. Metodološki koncept imenovanja karije koji ima samostalan mezheb

Dr. Šošić u tom smislu ističe: "Svoj metodološki naum u označavanju imāmā i njihovih rawija Aš-Šatibi upotpunjava spominjanjem imena karije, kada ovaj slijedi svoj zaseban mezheb u određenim tedžvidskim pravilima." (Šošić, 2009: 18) O tome Eš-Šatibi kaže:

ومن كان ذا باب له فيه مذهب

فلا بد ان يسمي فيديري ويعقلا

"A kome pripada poglavlje gdje se njegov mezheb nalazi, taj mora da se imenuje, upozna i opazi."

(Eš-Šatibi, 2007:6)

Primjer gdje se imenuje kiraetski imam u navedenom slučaju jeste tedžvidsko pravilo u *Šatibijji* posvećeno velikom idgamu, o čemu autor kaže:

و دونك الادغام الكبير و قطبه ابو عمر

البري فيه تحفلا

"Slijedi ti idgam veliki, predstavnik mu je Ebu Amr el-Basri, u njemu proslavljeni."

(Eš-Šatibi, 2007:10)

Dakle, Eš-Šatibi se ne drži isključivo permanentne upotrebe simbola. Drugim riječima, postoje situacije i izuzeci kada ciljano imenuje kariju. Tamo gdje mu stilski obrazac ostavi slobodnog prostora te kada je riječ o specifičnom učenju vezanom samo za jednog kariju, on umjesto upotrebe simbola pribjegava njegovom imenovanju. Sličan princip nalazimo i na primjerima drugih pravila, kao što je imala "ženskog" ة, gdje je zbog jedinstvenosti u učenju imenovan imam El-Kisa'ija, ili primjer artikulacije glasa ر ili pravila o krupnom izgovoru glasa ل, što je vezano za rawiju Werša i sl. (Šošić, 2009:18)

2.6. Koncept implicitne suprotnosti

Eš-Šatibi kaže:

ومن كان ذا ضد فاني بضده

غني فزاحم بالذكاء لتفضلا

"Što se suprotnošću razumije, time ću se zadovoljiti,

oštroumnosću se poslužiti, pa ćeš vrijedan biti." (Eš-Šatibi, 2007:5)

Šejh 'Abdulfettah el-Kadi u komentaru navedenog stiha navodi: "Kada Eš-Šatibi precizira, označi i pripiše jedan kiraet nekom imamu ili rawiji, to će značiti da neimenovani uče suprotno od označenog. Imenovano podrazumijeva suprotnost neimenovanog, npr.: كوفيهم تساءلون مخففا: – kiraet Kufijjuna je u kur'anskoj riječi označen da se uči bez *tešdida* (تشديد) na harfu *sin* (س). Otuda je kiraet svih koji nisu imenovani biti suprotan čitanju koje je spomenuto – učiti će s *tešdidom* (تشديد). Sličan je primjer čitanja dužine naspram kratkog izgovora, tj., kada autor naglasi učenje dužine i pripiše je nekima,

nespomenuti uče kratak izgovor." (El-Kadi, 2006:23) Navedeni princip ne može biti proizvoljan i autor je nedvosmisleno precizirao koji je tedžvidski pojam suprotnost drugom.

Dr. Šošić o navedenom kaže: "Eš-Šatibijevi metodološki izrazi zasnivaju se uglavnom na principu implicitne suprotnosti, to jest, spominjanje jednog podrazumijeva prisutnost drugog, njemu suprotnog izraza. Autor je na taj način želio sačuvati tekstualnu konciznost *Šatibijje*." (Šošić, 2009:19) Princip implicitne suprotnosti tretira troje:

- 1) Karije;
- 2) Kur'anske riječi ili sintagme;
- 3) Tedžvidske izraze (spomenuto u stihu iz sve tri kategorije podrazumijeva nespomenuto).

U primjeru razumijevanja ovog principa glede tedžvidskih izraza, Eš-Šatibi kaže:

كمد و اثبات و فتح و مدغم

و همز و نقل و اختلاص تحصلا

و جزم و تذكير و غيب و خفة

و جمع و تنوين و تحريك اعصلا

"Kao što je medd, isbat, fetha i mudgam, hemzeh, nakl, ihtilas – dešava se. džezm, tazkiir, gajb i hiffeh, džem', tenwin, tahrik – primjenjuje se."

(Eš-Šatibi, 2007:5)

Svaki od navedenih izraza ima sebi suprotan, što govori da implicitna suprotnost nije proizvoljna već jasno precizirana.

3. Strukturalni koncept stiha u Šatibijji

Imam Eš-Šatibi kaže:

و من بعد ذكر الحرف اسمي رجاله

متي تنقضي اتيك بالواو فيصلا

سوي احرف لا ريبه في اتصالها

و بالفظ استغني عن القيد ان جلا

(Eš-Šatibi, 2007:4)

Navedeni stihovi razotkrivaju supstancijalne elemente u strukturi jednog šatibijevskog ukaza, a to su:

- 1) Kur'anska riječ koja se različito čita;
- 2) Simboli, imena ili druge oznake za karije;
- 3) *Waw fasileh* / واو فاصلة kao razdjelnik između dvije cjeline.

Komentatori ove elemente običavaju pobrojati na sljedeći način:

- 1) *El-Hukm* (الحكم) – propis,
- 2) *El-mahkum 'alejbi* (محكوم عليه) – ono na šta se odnosi propis,
- 3) *El-mahkum lehu* (المحكوم له) – onoga kome se pripisuje određeni propis;
- 4) *Waw fasileh* / واو فاصلة kao razdjelnik između dvije cjeline. (Hamis, 1996:32)

Navedene konstitutivne elemente stiha jasno vidimo iz primjera u stihu

:ومالك يوم الدين راويه ناصر

El-hukm (الحكم) se odnosi na riječ مالك jer je u ovoj riječi sadržan propis, a to je da se uči مالك sa *elifom* (إ) ili ملك bez *elifa* (إ).

El-mahkum 'alejbi (محكوم عليه) se odnosi na sintagmu مالك يوم الدين, jer je ova kur'anska sintagma činilac u stihu na koji se odnosi propis.

El-mahkum lehu (المحكوم له) se odnosi na riječi u stihu راويه ناصر gdje harf ر u prvoj riječi označava imāma Kisai'ja, dok harf ن u drugoj riječi označava imāma 'Asima.

Waw fasileh / واو فاصلة koji se pojavljuje na početku stiha. (Hamis, 1996:32)

U konačnici, sastavni dio strukture jednog stiha nerijetko bivaju i tzv. *edewatu al-istisna'* (ادوات الاستثناء) ili izuzimajuće čestice. Primjer nalazimo u stihovima: واضجاع را كل الفوتح ذكره حمي وادوا فاصلة واو فاصلة gdje je upotrijebljena čestica غير gdje je upotrijebljena druga izuzimajuća čestica

سوي:ليقبضوا سوي بزيمهم نفر جلا u stihu otkriva razlog upotrebe izuzimajućih čestica kao integralnog dijela strukturalnog i metodološkog koncepta *Šatibijje*. (Hamis, 1996:44-45)

3.1. *Waw fasilah* / واو فاصلة u strukturalnom konceptu

Upotreba spomenutog harfa *waw* (و) kao tzv. *kelimeh fasileh* (كلمة الفاصلة) ili razdjeljka izazivala je fascinaciju kod istraživača *Šatibijje*. Stilska prefirjenost, sklad i jednostavnost *Šatibijje* uveliko je postiguta upotrebom ovog veznika u arapskom jeziku. Nekoliko je razloga zbog kojih je autor odlučio koristiti upravo njega:

- 1) harf *waw* (و) odabrao je zbog njegovih jezičkih preferencija,
- 2) harf *waw* (و) najodlikovaniji je harf prema mišljenju gramatičara arapskog jezika,
- 3) harf *waw* (و) najlakši je za izgovor od svih veznih harfova,
- 4) harf *waw* (و) najlakši je za izgovor od svih usnenih harfova. (Hamis, 1996: 36)

Ipak, i *waw fasilah* / واو فاصلة je ponekad ciljano izostavljen u stihu. U trećem navedenom stihu – سوي احرف لا رية في اتصالها upravo iščitavamo postavku koja se toga tiče. Naime, Eš-Šatibi ga izostavlja u situacijama kada postoji povezanost između kur'anskih riječi koje tretiraju dva redosljedna stiha, a u isto vrijeme nema bojazni za dvosmislenu i kontradiktornu razumijevanja. Primjer su dva stiha: ورا برق افتح امنا يذرون حق كف يمني علا علا. Vidljivo je da u navedenom primjeru izbjegava *waw fasileh* (واو فاصلة) između riječi يذرون i برق kao i između

riječi يذرون i يمني. U četvrtom stihu – وبا الفظ استغني عن القيد ان جلا je podsjećanje na dosljednost principu implicitne suprotnosti kada god to metodološki obrazac dozvoljava, jer je time struktura stiha rasterećena pojedinačnih analiza i navođenja svakog drugačijeg čitanja. Primjer nalazimo u stihovima و يدعون نجم حافظ, gdje se ne tretira mogućnost učenja riječi يدعون kao تدعون ili u stihu ومالك يوم الدين راويه ناصر, gdje se ne tretira mogućnost učenja riječi مالك kao ملك – bez *elifa* (إ). Ukoliko pak postoji više od dva načina čitanja za nekoliko karija, u tom slučaju Eš-Šatibi pojedinačnim ukazima asocira na ta čitanja i njihove učeće. ('Abdulfattah al-Qadi, 2006:20-21)

Zaključak

Obligacioni standard kod učenjaka kiraetske nauke je da izučavanje sedam kiraeta biva uslovljeno memoriranjem i razumijevanjem *Šatibijje*. Gotovo bi nemoguće bilo ovladati i zapamtiti hiljade kiraetskih finesa i razlika unutar sedam mutewatir kiraeta bez poznavanja iste. Tragom navedenog, ova praksa je brižno njegovana i u Bosni i Hercegovini, o čemu postoje brojni arhivski dokumenti koji potvrđuju postojanje vrsnih poznavalaca kiraeta Kur'ana i *Šatibijje*. Hvale vrijedan bi bio pokušaj da se i danas, svakako na institucionalan način, revitalizira izučavanje kiraeta Kur'ana i *Šatibijje* kod nas, tim više što postoje resursi i potencijal za takvo nešto. Ponajvažnije od svega je da bi se time izučavanju kiraeta vratili status i pažnja koje je imalo kroz našu dugu islamsku tradiciju i učenost.

Literatura

El-Kadi', Abdulfattah (2006). *El-Wafi*. Kairo: Dar es-selam.
Eš-Šatibi, Ibn Firruh (2007). *Hirz al-emani we wedžh et-tehani*. Damask: Dar el-gawsan li ed-dirasat el-qura'nijeh.
Hamitu, 'Abdulhadi (2005). *Ze'im el medreseh el-eserijeh fi el-qiraa't we*

eš-šeyh el-qurra' el-magrib we el-mešrik el-imam eš-Šatibi diraseh an kasideh hirz el-emani fi el-kiraeh. Rijad: Dar 'adwa' es-selefi.
Hamis, Muhammed 'Abdudajim (1996). *En-Nefehat el-ilahijeh fi serh metn eš-šatibijeh*. Kairo: Dar el-menar.

Ibn Haldun (bez g. i.). *Mukaddimeh*. Dar el-fikr.
Šošić, Dževad (2009). "Imam eš-Šatibi – velikan kiraetskih nauka", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*, god. LXXI, br. 1-2, Sarajevo, 2009, str. 12-25.

الموجز

فهم القراءات السبع المتواترة في المنظومة الاصطلاحية والمنهجية والبنوية عند الشاطبي

علي رحمان

تعتبر منظومة «حز الأمانى ووجه التهاني» والتي تُعرف بالشاطبية، أشهر عمل قدمه الإمام الشاطبي، عالم القراءات البارز. وتبسط هذه المنظومة المادة الضخمة في مجال القراءات السبع، لذا أصبحت المرجع الأساسي عند طلبة العلم. وتتميز المنظومة بالتصور المنهجي والاصطلاحي، وبالأسلوب اللغوي والبنوي. ويحتاج فهم القراءات المختلفة من خلال الشاطبية إلى فهم قواعدها الأساسية. يحلل الكاتب في هذا المقال نظام الشيفرات المركب في الشاطبية، وذلك بالاستناد إلى مراجع معتمدة.

الكلمات الرئيسية: قراءات القرآن الكريم، الشاطبية، التصور المنهجي الاصطلاحى، التصور اللغوي الأسلوبى، التصور البنوي.

Summary

UNDERSTANDING THE SEVEN MUTAWATIR QIRA'ATS IN TERMINOLOGICAL, METHODOLOGICAL AND STRUCTURAL SYSTEM OF SHATIBIYYAH

Alija Rahman

The crown-work of a renowned Qira'at scholar imam Ash-Shatibi is *Hirz el-emani we wajhu -t-tehani*, better known as *Shatibiyyah*. This work abridges an enormous corpus in the field of the study of seven qira'ats, hence becoming a primary source for its scholars. It is characterised by a specific methodological and terminological concept, but also by the language and the structural style. Understanding the variants of readings of the Qur'an through *Shatibiyyah* actually depends on the understanding of its primary structure. In this article, the author, with the reference to relevant sources, analyses the complex system of the codes in *Shatibiyyah*.

Key words: qira'ats of the Qur'an, Shatibiyyah, terminological-methodical concept, language-style concept, structural concept